

Nikolaj Berđajev

L. TOLSTOJ¹

Nikada nisam saosećao sa učenjem Tolstoja. Uvek mi je bio odbojan grubi Tolstojev racionalizam, i uvek sam mislio, a i dalje ostajem pri tome, da Tolstojev pogled na svet nije hrišćanski, već je više budistički. Dostojevski mi je uvek bio bliži. Ali u ranoj mladosti, skoro sa mojim detinjstvom, sa Tolstojem, povezano je suprotstavljanje zlu i nepravdi života koji nas okružuje, prvo stremljenje ka ostvarivanju istine u ličnom i društvenom životu. *Rat i mir* je oduvek u meni budio jaka osećanja patriotizma i pripadanja mojoj zemlji. Uvek mi se činilo da se tamo govori o mom dedi. Sudbina Lava Tolstoja je izuzetna ruska sudbina, od velike važnosti za rusko traženje smisla i istine života. Tolstoj je Rus do srži i on je mogao da se rodi samo na ruskom pravoslavnom tlu, iako je on to pravoslavlje izdao. On zadivljuje svojom tipično ruskom spahijsko-kmetskim pojavom. U njemu su dve podeljene Rusije, gospodska Rusija i narodna Rusija, koje kao da žele da se ujedine. I od takve pojave mi se ne možemo odreći, jer bi takvo odricanje bilo strašno siromaštvo za Rusiju. Po shvatanju sveta, Lav Tolstoj je bio srećnik, bila su mu data sva blaga ovoga sveta: slava, bogatstvo, ugled, porodična sreća. I on je bio blizak samoubistvu, jer je tražio smisao života i Boga. On ne prihvata život bez smisla. A njegov životni instinkt bio je izuzetno jak i sve su mu strasti bile svojstvene. U njegovoj ličnosti gospodska Rusija, viši sloj, pokazuje neistinu svog života. Ali u strasnom traženju Boga, smisla života i životne istine Tolstoj je prvobitno bio poražen protivrečnostima koje su ga obeshrabrile. Počeo je od razotkrivanja neistine i besmislice civilizovanog života. Istinu i smisao on je video u običnom radnom narodu, seljacima. Tolstoj je pripadao višem kulturnom sloju, u velikoj meri otuđenom od pravoslavne vere, kojoj je narod bio privržen. On je izgubio Boga zato što je živeo varljivim životom spoljašnje kulture. I on je želeo da veruje onako kako je verovao običan narod, neiskvaren kulturom. Ali ni u najmanjoj meri u tome nije uspeo. Bio je žrtva ruskog istorijskog raskola između našeg sloja kulturnih ljudi i naroda. Običan narod su činili pobornici pravoslavlja. U Tolstojevom shvatanju pravoslavna vera se nepomirljivo sukobljava sa njegovim razumom. On je spreman da prizna jedino razumnu veru, a sve što mu se u veri čini nerazumnim u njemu izaziva protest i negodovanje. Ali i svoj razum, kojim on sudi o pravoslavlju, u potpunosti je preuzeo iz njemu omražene civilizacije, iz evropskog racionalizma, od Spinoze, Voltera, Kanta i dr. Ma koliko to bilo čudno, Tolstoj je ostao „prosvetitelj“. Sva ta mistična i tajanstvena strana hrišćanstva, sve crkvene dogme i tajne, izazivaju u njemu burne reakcije prosvetiteljskog razuma. Na taj način Tolstoj nikada nije mogao da postane jednostavniji, nije mogao da *s'abetir*, po mišljenju Paskala. Svojim racionalističkim saznanjima on ništa nije želeo da žrtvuje, u njemu je neprekidno postojala gordost razuma. I ta gordost je po-

¹ Preuzeto iz: N. Berđajev, *Vrste religiozne misli u Rusiji* [Sabrana dela. T. III], Pariz: YMCA-Press, 1989. (Prim. prev.)

razila starca Ambrozija kada je Tolstoj bio kod njega u Optinoj pustinji. Ta zapanjujuća protivrečnost među samopotvrđivanjem prosvetiteljskog uma, među racionalnim shvatanjem civilizacije i traženjem smisla, vere, Boga, običnog naroda, daleko od civilizacije, kog razdiere Tolstojeva *Ispovest*. U toj protivrečnosti razotkriva se neistina religioznog narodnjaštva. Ne sme se verovati onako kako veruje narod, može se verovati jedino u ono u šta narod veruje, i ne zbog toga što u to veruje narod, već zato što je to istina. Smisao, istina i Bog nisu povezani ni sa kakvim socijalnim slojem društva.

Lava Tolstoja razdiere protivrečnost između svoje snažne stihije, koja nije izražena u njegovoj genijalnoj umetnosti, i svog racionalnog shvatanja koje je izraženo u njegovom religiozno-etičkom učenju. Te suprotnosti vide se već u *Ratu i miru* i *Ani Karenjinoj*. Osnovne Tolstojeve misli se mogu naći već u tim delima, i obrt u njegovom religioznom shvatanju, od kojeg i počinje njegova propovednička delatnost, obično se suviše preuveličava.

Tolstojevu genijalnost i veličinu pre svega treba tražiti u njegovom snažnom shvatanju da ceo naš kulturni i socijalni život, sa svim svojim neprebrojivim uslovnostima, nije pravi život, već prividan, lažan i u suštini ljudima nepotreban, a iza njega se krije stihijski, nesvestan iskonski život, istinski, dubok i jedini potreban. Rođenje, smrt, rad, večna priroda i zvezdano nebo, čovekov odnos prema božanstvenoj osnovi života, e to je pravi život.

Tajna čari Tolstojevog stvaralaštva leži u umetničkom postupku koji ga čini originalnim: čovek za sebe misli i oseća ono što ne ispoljava. Sve vreme kao da postoji dvojni život: u površnom, uslovnom shvatanju, i dubinskoj stihiji života, život odražen u civilizaciji i prvobitni život, u samom življenju. Tolstojeva umetnost je uvek na strani stihijske snage i istine života, a protiv lažnih i bezuspešnih pokušaja civilizacijskih zamisli da naprave život po svom modelu. Otuda i mržnja prema velikim ljudima i herojima koji su nastojali da na takav način prave život, otuda odvratnost prema Napoleonu i ljubav prema Kutuzovu. Već u *Ratu i miru* Tolstoj je u potpunosti na strani „prirode“ protiv „kulture“, na strani stihijskih procesa života koji mu se čine božanstvenim, a protiv je veštačke i nasilne organizacije života po razumu, shvatanju i normama civilizacije. Istina neposrednog života nema ničeg zajedničkog sa tim sazajnim i razumnim normama istine koje je ustanovila civilizacija. Čovek je dužan da se pasivno preda istini prirodnog načina života i božanstveno-prirodnog procesa života. Već tu kod Tolstoja vidimo „neprotivljenje“. Ne treba se odupirati svesnim naporima, civilizacijskom aktivnošću neposrednoj i običnoj istini prirode. Narodu koji je „priroda“ a ne „kultura“ svojstvena je životna mudrost. Ideju „neprotivljenja zlu nasiljem“ Tolstoj nije uzeo iz Jevandolja, već je ona izvedena iz njegove vere u blagosnu, božansku prirodu koja je izopačena civilizacijskim nasiljem u istinu iskonske stihije života. O tome svedoči čitavo Tolstojevo umetničko stvaralaštvo. Ali u njegovom religiozno-moralnom učenju ta prvobitna vera bila je deformisana na neki čudan način i ispoljila se osnovna protivrečnost njegovog života i misli. U Tolstojevom učenju prirodna i narodna istina života, iracionalna i stihijska istina, potčinjavaju se Tolstojevom razumu, shvatanju koje je u potpunosti prouzrokovala civilizacija, racionalizmu koji predstavlja nasilje nad narodnim životom. Tolstoj nikada nije mogao da primeti da njegov „razum“ i jeste glavni neprijatelj tog smisla života i istine života koje je on želeo da pronađe kod naroda. Tolsto-

jev „um“ se ne razlikuje mnogo od Volterovog i on jeste nasilje civilizacije nad prirodom. Vera u stihijsku blagost prirode, iz koje se i izrodilo učenje Tolstoja o neprotivljenju, sukobljava se sa verom u razum, u shvatanje koje se čini svemogućim i sposobnim da preobrazi život. S jedne strane Tolstoj poručuje: budite pasivni, ne protivite se zlu nasiljem, i istina prirode koja je božanstvena, sama od sebe će se razotkriti i odneće pobjedu. Ali, s druge strane, on, pak, uči: razotkrivajte u svom shvatanju razumni zakon života, zakon Domaćina života i njemu potčinite sav svoj život, njime preobrazite ceo život, ceo svet. Tolstoj iz poteškoća izlazi pomoću pretpostavke da razuman zakon života, razotkriven saznanjem, i jeste zakon same blagosne, božanstvene prirode. To i jeste njegova najveća racionalistička zabluda. Tolstoj veruje da je dovoljno spoznati istinski zakon života kako bi se on i ostvario. Zlo je za njega lažno, a dobro istinsko shvatanje. On ne vidi iracionalno-podsvestan izvor zla. To je u potpunosti Sokratova tačka gledišta. On se, takođe, približava i budizmu koji smatra da je spasenje stvar spoznaje. Zato on ne samo da ne razume tajnu iskupljenja, već se prema njoj odnosi sa odvratnošću. Sama ideja iskupljenja čini mu se nemoralnom. On je protiv učenja o poklonjenom blaženstvu. On propoveda spasenje i po tome je blizak budizmu. Posедуje nekakvu okamenjenu ravnodušnost prema ličnosti Hrista Spasitelja.

Lav Tolstoj je još i po tome bio tipični Rus, jer je bio nihilista. Nihilista je bio u odnosu prema istoriji i kulturi, ali i prema sopstvenom stvaralaštvu. Ruski nihilizam je ruski maksimalizam, to je nesposobnost da se ustanove nivoi i gradacije, da se opravda hijerarhija vrednosti. Nihilizam te vrste lako se prima i na potpuno pravoslavnom tlu. No, ni kod jednog naroda se ne nalazi takav prezir prema kulturnim vrednostima, ljudskom stvaralaštvu, spoznaji, filosofiji, umetnosti, pravu, odnosnim i uslovnim formama društva, kao kod ruskog naroda. Ruski čovek je sklon posmatranju svega kao besmislice, truljenja osim opšte potrebe; za jedne to je spasenje duše za život večni i Carstvo Božje, za druge je to socijalna revolucija i spasenje sveta kroz savršeno društveno uređenje. Moralne i religiozne Tolstojeve sumnje u opravdavanju kulture i kulturnog stvaralaštva bile su slične ruskim sumnjama, ruskoj temi, kao takvoj stranoj Zapadu. Tolstoj nije težio ka novoj kulturi, već ka novom životu, ka preoblićavanju života. On je želeo da prekine proces stvaranja savršenih umetničkih dela i da započne stvaranje savršenog života. Tome je težio i Gogolj, kao što je to činio i N. Fjodorov. Najistaknutije ruske ljude mučila je žudnja za boljim, savršenim životom. I nihilistički odnos prema kulturi često je bivao samo druga strana te žudnje. Tolstoj je razotkrivao bezbožničku civilizaciju koja je neizbežni rezultat kulture odvojene od života. U tome je bila sličnost između Tolstoja i Fjodorova. Tolstoj je osećao da su ciljevi života zaklonjeni životnim sredstvima, da je suština života prikrivena životnim okruženjem. Razotkrivanje te civilizacijske laži je Tolstojeva velika zasluga. No, njemu nije bilo blisko shvatanje prvobitnog greha koji je izopačio prirodu. Granice Tolstojevog shvatanja bile su određene time što je njegovo hrišćansko shvatanje ličnosti i slobode bilo potpuno skriveno. U tom smislu on je bio Indus. Indusko shvatanje ne razlikuje pojmove ličnosti i slobode, ono je impersonalno i determinističko. I Tolstoj smatra da nema ličnosti čoveka, ličnosti Boga, da postoji samo bezobličan Božji početak koji leži u osnovi života i dejstvu je po nepromenljivom zakonu. Tolstojevo učenje predstavlja spoj krajnjeg pesimizma sa krajnjim optimizmom. On ne veruje u ličnu besmrtnost, kao što ne veruje ni u ličnog Bo-

ga, ne veruje u čovekovu ličnost, ne veruje u iskonsku čovekovu slobodu. Lično bitisanje za njega je prividno i ograničeno. Pravo bitisanje je bezlično. Blažen i srećan život postiže se odricanjem od ličnosti. Tolstojevo učenje je tipični monizam. Tolstoj se odnosio podozrivo prema svemu što je i izrodila ličnost. Istinsko je samo rodovsko bitisanje. Tolstoj je strasno i mučno tražio smisao života i Boga. Međutim, on nije verovao u Boga, bio je nevernik i bio je opsednut strahom od smrti. Ne može se bezobličan zakon života koji je on otkrio i koji treba da podari blagostanje životu nazvati Bogom. On je bio čovek lišen blagostanja, jer mu je njegov gordi um onemogućavao da to blagostanje stekne. On nije postao hrišćanin i reč hrišćanstvo je samo zloupotrebljavao. Jevanđelje je za njega bilo jedno od učenja, koje je potvrđivalo njegovo sopstveno učenje.

L. Tolstoj je imao ogroman značaj za religiozno buđenje religiozno indiferentnog i duhovno ohlađenog društva. Njemu se on i obraćao. On ostaje velika pojava ruskog duha, ruskog genija. I mi ne možemo da ga napustimo i da ga zaboravimo. Tolstoj je veliki zbog svog umetničkog stvaralaštva, svoje životne sudbine, svog traganja, a ne zbog svog učenja. Tolstoj nikada nije umeo u stvarnosti da realizuje svoje ideje, i sa strahopoštovanjem se odnosio prema Fjodorovu, čiji su život i učenje, ideja i praksa bili potpuno sjedinjeni. Sam Tolstoj je urastao u zemlju, pun strasti, više duševno-telesni, nego duhovni čovek. I zato je toliko i težio ka apstraktnoj duhovnosti. Njegovo pozitivno religiozno-moralno učenje je teško zbog svog racionalizma i moralizma. Ali u Tolstojevoj žudnji za apsolutnim i maksimalističkim ostvarenjem istine u životu, u njegovoj težnji da se do kraja i ozbiljno prihvati i realizuje hrišćanstvo, i jeste njegova veličina. Izuzetno je i njegovo napuštanje starog načina života pred samu smrt. Teško nam je kad znamo da je jedan od najvećih ruskih genija bio isključen iz Crkve. Ali on je sam sebe izopštio iz Crkve, on je vređao i odbacivao učenje Crkve, dogme i nije mogao ni da računa da će ga pravoslavna Crkva smatrati svojim. Mi ne znamo šta se u času smrti desilo sa Tolstojem, moglo mu se tada otkriti sve ono što je bilo skriveno čitav život. Zato mi i ne možemo da sudimo i duhovno treba da saosećamo sa njim u potrebi da se približi Istini. A da sude o njemu najmanje imaju pravo oni površni i licemerni hrišćani koje je on razotkrio.

(Sa ruskog prevela Svetlana Aleksić)